

ОНОВЛЕННЯ ФЕНТЕЗИ В ХХІ СТ. ТА ЙОГО КОДИФІКАЦІЯ

Гурдуз А. І. Український фентезійний роман 2000–2020 рр. у слов'янському, англійському й американському контекстах: особливості національного міфотворчого коду: монографія. Миколаїв: Іліон, 2023. 528 с.

Одним із найбільш прогресивних, показових і суперечливих у літературному процесі ХХІ ст. є фентезійний корпус, ступінь гнучкості, адаптивності, оновлюваності, швидкості міжжанрового поширення та відповідної ємності якого значно випереджає аналогічні характеристики інших жанрів. Якщо для ХХ ст. «королем жанрів» було названо роман, то у ХХІ ст. до такого статусу впритул наблизився саме метароман. Швидкість, з якою він, змінюючи форму, проникає в нові жанрові ніші, тематичні дискурси – а отже, завойовує ширшу аудиторію читачів, феноменальна. Зазначене в комплексі інших чинників уводить вивчення фентезі до кола пріоритетних літературознавчих завдань, що підтверджується інтенсивністю досліджуваної, пов'язаної з ним проблематики у зарубіжному науковому співтоваристві, у першу чергу, західноєвропейському і північноамериканському (Ф. Мендлесон, Е. Джеймс, Дж. Вільямсон, Б. Аттебері, Д. Фімі та ін.), а також українському (Т. Рязанцевою, А. Аністратенко, Є. Канчурою, С. Легезою й ін.). Поява монографії А. Гурдуза «Український фентезійний роман 2000–2020 рр. у слов'янському, англійському й американському контекстах: особливості національного міфотворчого коду» [1] органічна тенденції концептуалізації вітчизняних досліджень галузі, котру демонструють праці названих учених. Увагу А. Гурдуза вперше зосереджено на національному міфотворчому коді українського роману фентезі перших десятиліть ХХІ ст. у широкому вітчизняному і світовому контексті, що задовольняє одразу ряд критеріїв актуальності та зумовлює підвищену складність проведення дослідження, цілком новаторською за своєю суттю.

Проблеми міфотворчості в українському і світовому літературознавстві та культурі зараз загострені як ніколи, і дослідник має рацію в тому, що найповніше вони здатні втілитись у фентезійному романі [1, с. 9]. Якісне мистецьке зростання фентезі в ХХІ ст., яке пододало стереотип його периферійності, дозволяє А. Гурдузу простежити на матеріалі метажанру відображення глобальних етнопроблем ідентичності, ментальності, гендерні трансформації сьогодення, виявити засадничі зрушення в самому метажанрі та його складниках, порушити низку нових проблем еволюції фентезійної прози, включаючи етичні, накреслити основні напрямки його розвитку. Корпус українських творів, на основі яких здійснено дослідження, переважно проаналізований А. Гурдузом уперше (романи Д. Корній, Л. Баграт, М. і С. Дяченків, О. Печорної, Л. Таран, Я. Каторож, А. Загордонця та ін.), це стосується і ряду зарубіжних текстів (зокрема С. Грін, С. Кларк, Т. Дж. Ключа, С. Павлоу, Р. Рігза), порівняльні конфігурації творів названих та інших митців у монографії також нові, а звідси – оригінальний належно доведений фактаж, корисний не тільки для фахівців-компаративістів. Чітко прописана методологія видається оптимальною, поєднуючи у зв'язку з характером завдань роботи і параметрами аналізованих творів широкий спектр методів. У чіткій і детально продуманій структурі роботи передано логіку розгортання від теоретичних роздумів до практичного аналізу й відповідних узагальнень.

Неповнота теоретичної бази щодо міфопоетики, фентезійного роману, власне літературного коду зумовлюють акценти першого з чотирьох розділів монографії «Міфопоетичні пріоритети літературного процесу початку ХХІ ст. Експансія фентезі і векторність міфотворчості». Автор аналізує в зіставленні концепції фентезі щодо

відповідності їх актуальному стану метажанру, визначаючи зони семантичного перекривання й внутрішні суперечності. Водночас значний обсяг академічної теорії (передовсім західного наукового світу) введений до дискурсу вперше, зокрема з огляду на хронологічну новизну залучених авторитетних джерел. Показуючи відсутність нормативної класифікації метажанру, А. Гурдуз виявляє й дає оцінку нетиповому для наукового світу артикулюванню західними вченими компромісу в питанні (Е. Джеймса і Ф. Мендлесон, Б. Аттебері, Д. Фімі і М. Сангстера) [1, с. 37], а також доводить нестабільність ставлення однієї з найбільших авторитетів галузі, Ф. Мендлесон, до її власної концепції. Водночас А. Гурдузу вдається чітко розподілити фентезійну міфотворчість на організовану за джойсівським або кафкіанським типами, спираючись на раніше запропоноване бачення міфотворчості Д. Наливайком. Не викликає заперечень і визначення в рецензованій монографії міфотворчого коду як «...побудови, функціонування й рецепції системи варіативних смислових складників (частіше – легендарно-міфологічних образів, мотивів, символів, міфологем, загальнокультурних знаків або інших елементів у відповідному оказіональному функціоналі), ключових для фентезійного моделювання того чи іншого твору або групи творів. Згідно зі ступенем і потенціалом переосмислення, концептуальним навантаженням, конфігурацією, хронотопним орієнтуванням твору тощо ці складники певним чином програмують, кодують художній текст, здатні служити ідентифікаторами його міфопоетичної парадигми...» [1, с. 49]. Вагомі уточнення в роботі стосуються легендарно-міфологічних образів і мотивів: висунуто кластерний підхід та пов'язане з ним розкриття валентності [1, с. 64] таких структур шляхом виявлення амплітуди їх інтерпретації.

Зосереджуючись у першому розділі на теоретичних положеннях фентезі, автор глибоко розмірковує над сучасними трансформаціями метажанру та їх причинами в подальшому тексті. Одним із найсильніших теоретичних здобутків роботи, який, очевидно, матиме резонанс у майбутніх розвідках із проблем фентезійного роману, вважаємо виявлення, опис (зокрема, передумов) і доведення оформленого у метажанрі перших десятиліть ХХІ ст. «парадигмального зсуву», коли засаднича бінарність протистояння добра і зла трансформується у тричленну парадигму: «добро – (умовно) нейтральна змінна – зло» [1, с. 216]. Аргументація цього положення в роботі достатня, як і вичерпний показ його справедливості на фактичному художньому матеріалі із залученням фільмографічного. Серед наслідків цієї трансформації А. Гурдуз виділяє нові характеристики сучасного метажанру, зокрема: сфокусованість на концепті межі як новому пріоритеті фентезійного роману; виражений зв'язок героя зі злом, попри його традиційну боротьбу проти зла [1, с. 227]; взаємну деміфологізацію образів як утілень начал добра і зла; посилені гендерні процеси. Наведений висновок щодо зміни парадигми метажанру орієнтує на перегляд формулювань фентезійного конфлікту, положень про розвиток метажанру в енциклопедичних статтях, це явище, безумовно, потребує подальшого дослідження його функціонування в інших національних літературах. Означене положення органічно сполучене з відповідною доказовою базою, проте, на наш погляд, могло б бути віднесеним до першого розділу.

Аналіз українського і зарубіжного фентезійного роману джойсівського і кафкіанського векторів уміщений у другому розділі «Міфотворчі стратегії українського фентезі 2000–2020 рр. у світовому контексті». Стосовно творів першої категорії заслуговує на увагу продемонстрований параболізм текстів Л. Баграт і В. Гранецької, уможливлений інсталяцією структуротвірних для них мотивів відповідно М. Булгакова і С. Кінга. Аналогічний ефект виникає в результаті розміщення в центрі міфопоетичних парадигм романів Л. Таран, Г. Л. Олді, С. Павлоу, С. Шеррила і В. Пелевіна легендарно-міфологічного образу. Дослідник аргументує міфотворчу оригінальність текстів цих авторів і порівнює механізми взаємодії традиційних структур та власне фентезійних чинників у романах, робить відповідні узагальнення, зокрема, про типологічну близькість романів у другій категорії (передовсім, Л. Таран – С. Павлоу та Г. Л. Олді – В. Пелевіна). Прикметні гендерні

розходження в кодованих насамперед античним елементом асоціативних авторських міфах Л. Таран і С. Павлоу: коли в української письменниці превалює жіночий первень, то в англійського митця – чоловічий. Водночас для забезпечення валідності результату дослідження А. Гурдуз застосовує нове і продуктивне простеження в літературі кінця ХХ–ХХІ ст. тенденцій переосмислення відповідних легендарно-міфологічних образів, що традиційно асоційовані з початками добра і зла, – єдиного і Мінотавра. Аналогічний прийом дослідник використовує для ефекту тла в подальшому аналізі переосмислень вампіричної постаті (для кожного образу залучаються не менше 40 творів). Серед текстів кафкіанського вектора міфотворчості в роботі представлені лише українські – у версіях інтермедіальній (А. Рогашко) і пантеїстичній (О. Печорна, М. Смагіна), що також у відповідних ракурсах показані вперше. Оригінально і наочно доведено формування у творах А. Рогашко «...шляхом варіативного повторювання елементів тексту ситуативно міфопоетичної (авторської) мозаїки, що функціонує в межах даного тексту...» [1, с. 170], тобто кодифікацію її романів у лейтмотивний спосіб.

Цілком погоджуємося з висновком дослідника про домінування сьогодні фентезі, написаного за принципом джойсівського типу міфотворчості, а також із тим, що найбільшу продуктивність виявляє поєднання цього міфотворчого вектора з кафкіанським у синтетичному авторському міфі [1, с. 300]. Саме таку конфігурацію вивчає А. Гурдуз у третьому розділі «Націєтворчий авторський міф українського фентезі перших десятиліть ХХІ ст. у міжкультурному полілозі: синтез джойсівського і кафкіанського векторів міфотворчості». Центральним у розділі є виявлення і дослідження авторського міфу Д. Корній: на основі аналізу понад десяти романів мисткині та низки її оповідань доведено наявність у них єдиної системи як метапрози, а постаті ключової героїні – як метагероїні. Висновки щодо вперше здійсненого наскрізного вивчення доробку Д. Корній, кропіткого і текстоцентричного, з виявленими і належно поясненими автоперегуками між творами, є переконливими; аналогічний шлях показу метапрози обрано під час роботи з текстами С. Кларк, причому дослідник попередньо зазначає проблемність тлумачення поняття метапрози. Значний інтерес викликають виявлені параметри образу метагероїні письменниці, зокрема: крилатість, іпостась захисниці, гендерна перевага, переосмислення чоловічого світу і чоловіка в пошуках гідного супутника. Влучно проведені паралелі з прозою фентезійниць-сучасниць – О. Печорної, Л. Баграт, Я. Каторож щодо типології окремих рис їх героїнь та провідної постаті жінки у Д. Корній. Тут і в цілому в монографії дослідник дотримується принципу єдності й оновлення національної традиції, філологічно тонко трактуючи апелювання у фентезі ХХІ ст. до давньої української міфології, фольклору, літературної класики, зокрема до творів Лесі Українки, М. Коцюбинського, власне постаті О. Кобилянської. Виправдана значна увага до інтертекстуальності.

Синтез української традиції, зарубіжного досвіду та авторського змістового ядра (як джойсівської та кафкіанської стратегій) у міфі Д. Корній А. Гурдуз вважає оптимальним у сенсі балансу цих складників, і з цим варто погодитися. Продуктивними вважаємо паралелі творчості письменниці і С. Кінга, С. Маєр, Ф. Гримберг та ін., що загалом підкреслюють оригінальність української авторки. Широкі узагальнення в наукових працях повинні мати ґрунтовну фактичну основу, і саме таким випадком є висновок про виявлену А. Гурдузом відповідність основних наративів у Д. Корній і С. Маєр у світлі фроммівських «бути» і «мати», що така закономірність, на думку дослідника, властива відповідно в сучасних вітчизняних і слов'янських фентезійників та їх західних колег.

Підкреслимо, що аналіз у монографії численних творів різних національних митців (дослідник працює майже виключно з оригінальними текстами) підтверджує положення А. Гурдуза про сучасні зміни в мистецтві фентезі. Безумовно, з огляду на величезний обсяг авторів мета жанру, список тих, до кого апелює А. Гурдуз, зокрема зарубіжних, міг бути більшим, але об'єктом дослідження обрані репрезентативні для

національного і світового масштабу твори генерацій авторів, котрі переважно прийшли в літературу після 2000 р., мають відмінне, нове бачення світу, що варте окремої відзнаки.

Безпосередньо риси нової тричленної фентезійної парадигми простежені в рецензованій праці також у третьому розділі – у першу чергу, в романах Д. Корній, С. Грін та М. і С. Дяченків. Компаративний аналіз здійснено коректно, комплексно, підкреслено основні національні особливості проявлення нової парадигми метажанру, фемінний аспект розглянутих творів як загальний для міського фентезі, але мотивовано підґрунтя для нього в українській літературі. Своєрідність національних акцентів у фентезі 2000–2020 рр. розглянута, зокрема, в контексті трансформацій постаті вампіра в українській та зарубіжній літературах як органічна метафора чергового «іншого», код якої А. Гурдуз справедливо вважає одним з основних у зазначеному фентезі і крізь оптику котрого типологічно подібно проявляються гострі проблеми сучасного соціуму. З огляду на історичні реалії й актуальні соціокультурні тенденції природною уявляється психологічно більш складна саме українська варіація постаті (непроста), орієнтованої переважно у сферу майбутнього, поряд із застереженням С. Грін щодо небезпеки тоталітаризму та констатації В. Пелевіним безвиході і втрати духовності російським суспільством у продовжуваному тоталітарному режимі. Із матеріалів розділу видно, що найближчою за духом до українки-героїні є героїня-американка, образ якої супроводжує мотив відродження (у Х. Векер і С. Маєр), багато в чому споріднений крилатості вітчизняної героїні.

У четвертому розділі «Міфотворча кодифікація національної історії й сучасності в українському та зарубіжному фентезі 2000–2020 рр.» проаналізовані романи, що відповідають джойсівському вектору міфотворчості; вони становлять приклади рецепції сучасним фентезі національних соціокультурних подій. А. Гурдуз послідовно простежує моделювання національних міфів із підкресленням ментальних рис у прозі С. Кларк (англійськість) і Р. Рігза (єврейськість) шляхом зіставлення в міжкультурному контексті. Справедливо зазначаючи правомірність прочитання «Джонатана Стренджа і містера Норрелла» у площині, зокрема, постколоніалізму, дослідник виявляє основний у романі мотив повернення, зумовленість міфопоетики твору італійським кодом, продовженим в античній лінії, яку відтінює панівна біблійна [1, с. 471–472]. Не викликає заперечень також доведення потрійного кодування в «Піранезі» письменниці. Значний науковий інтерес складає глибокий комплексний аналіз рецепції подій Другої світової війни в романах Р. Рігза та Г. дель Торо і К. Функе, особливо роздуми дослідника про типологію демонізації фашистських військ в очах переслідуваного єврейства та іспанського Опору. Цікаво, що підкреслена А. Гурдузом вище взаємна деміфологізація втілень у фентезі ХХІ ст. сил доброго і злого прослідковується і в циклі про «дивних» дітей. Паралелі творів Р. Рігза і С. Кларк дозволяють зафіксувати прийоми мовної актуалізації основних імперативів у їх романах: пам'яті про Голокост (порожнеча) і потребу повернення англійської честі (магії).

Серед продуктивних рішень у рецензованій праці варто назвати також виявлений «сюжетно-образний конструкт «дім дивних дітей» [1, с. 369], котрий тут визначається на семантично-структурному рівні. А. Гурдуз накреслює його передумови та предметно аналізує декілька яскравих тематичних реалізацій – у Р. Рігза (національний аспект), М. Петросян (соціокультурний аспект) і Т. Дж. Клюна (площину сексуальної орієнтації), показуючи відповідну відмінність кодування творів. Зазначимо тонкий підхід автора монографії до художнього матеріалу та вміння виявити дійсні паралелі в таких різних, на перших погляд, романах. Аргументація номінованого А. Гурдузом конструкта переконлива, а відповідна проблематика становить перспективу для дослідження. Положення про роман М. Петросян «Дім, в якому...» як метафору розпаду колишнього СРСР зі скаліченими добою душами і проблемою звільнення від минулого канону також правомірне і нове. Цілком новою сторінкою в літературознавстві є порівняння відлуння українських і білоруських

соціополітичних реалій початку ХХІ ст. у романах відповідно В. Гранецької, А. Нікуліної й М. Однорог та О. Шеїна з дослідженням субжанрової та національної специфіки.

Перевагою рецензованої монографії, з нашого погляду, є звертання автора до варіантів реалізації фентезійного метажанру в мистецтві кіно й відповідного підтвердження в цій сфері артикульованих тез. У розгляді франкенштейнівського сегмента роботи таким є аналіз стрічки С. Бітті, щодо фентезійного світу котрого А. Гурдуз застосовує поняття «мультифентезійний» [1, с. 388]. Можна дискутувати стосовно номінації, але очевидно, що вона досить точно означає такий складно організований, у джойсівському шифрі, художній світ і в певному сенсі заповнює лакуну, утворену появою та успішним побутуванням подібних, поки не визначених світів, зокрема в творах за участю коміксоїдів.

Глибоке розуміння природи суперечливого мешапу, першим дослідником котрого в Україні став А. Гурдуз, дозволяє не тільки уточнити низку методологічних питань субжанру, але й визначити специфіку мешап-трансформації класичних романів Дж. Остін і Л. Толстого, а також своєрідність перших вітчизняних аналогів. У цьому підрозділі монографії висловлено також тезу про поступову орієнтацію [1, с. 416] фентезі в ХХІ ст., показано актуалізацію патріотичних імперативів у текстах С. Грєма-Сміта і Б. Вінтерса, а також фарсовізацію останнім тексту «Анни Кареніної», що цілком справедливо. Наголошено актуальність проблематики, національну специфіку українського мешапу, його типологічну подібність західним зразкам за ознаками структурних схем та характером оброблення історичного матеріалу.

У завершальному підрозділі монографії зіставлено романи слов'янського фентезі А. Сапковського, М. Семенової, Я. Каторож і А. Закордонця з відповідним визначенням у них універсальної в 2000–2020 рр. та національної специфіки. Увага дослідника сфокусована, зокрема, на аспектах світогляду героїв письменників, статусу жінки в зображених національних чи національно асоційованих соціумах. У виявленні і доведенні у трилогії А. Закордонця творчо запозиченого з гексалогії Р. Рігза матеріалу А. Гурдуз демонструє не тільки хист науковця, але й філологічний такт, розважливість міркувань над складними явищами міжлітературного процесу.

Положення про характер міфотворчого коду в українському і зарубіжному фентезі 2000–2020 рр. поступово розкриває кожен розділ монографії, а у висновках цю інформацію подано концентровано. Погоджуємося з тим, що в міфотворчому коді фентезі цього періоду домінує джойсівський вектор [1, с. 479], набір складників, концептів якого може варіюватися і групуватися залежно від тематичного й субжанрового спрямування, зокрема бути супровідним до інсталюваної легендарно-міфологічної структури. Основними константами є, як слушно зазначає А. Гурдуз, вектори вітальності і тілесності, причому в українському фентезі пріоритет належить концепції «бути», а в західноєвропейському та американському – «мати» відповідно з атрибутивними субкодами польоту, крил, ангела, птаха або ж тіла, їжі, каміння тощо [1, с. 479]. Соціальна напруженість і порушення в метажанрі періоду глобальних проблем людства, питань ідентичності, постколоніалізму тощо зумовлюють різне, але постійне переосмислення відповідних кодів-концептів (іншості, межі, часу, пам'яті, лабіринту, тощо), які поєднуються з універсальними кодами власне фентезійної парадигми, що майстерно аналізує автор монографії. Він справедливо показує особливості параметрів українського роману навіть у разі суголосся зі світовою тенденцією (наприклад, психологічно складніший образ жінки-захисниці, закорінений в українському фольклорі, на тлі загальної фемінізації; переважна відкритість проблематики часу саме майбутньому).

Кількість порушених у дослідженні проблем, пов'язаних із розвитком фентезі, значна, й далеко не всі вони, природно, перебувають у фокусі уваги автора. Можливо, висвітлення окремих аспектів для рецензованої роботи було б надмірним, але вони могли б складати інтерес. Ідеться, зокрема, про те, наскільки змінює фентезійна призма рецепцію подій Майдану порівняно з нефентезійною прозою; чи є практика

відображення в метажанрі подібних соціальних рухів в інших країнах; який ступінь поширення і роль у різних етноконтекстах прописаного в дослідженні квазіфентезі; чи змінився з часу появи мешапівський «стандарт» і як реалізований мешап у пізнішій українській прозі; чи простежується діалог старших і молодших фентезійників України та інших країн у ключових соціокультурних питаннях і под. Водночас зауважимо, що висловлені питання носять характер роздумів і жодним чином не знижують цілком позитивного враження від монографії А. Гурдуза, обсяг запропонованої наукової й художньої інформації в якій без перебільшення вражає.

Попри різноманітність проаналізованого матеріалу, рецензована робота становить цілісну систему з внутрішніми перегуками, котрі верифікують викладені положення. У монографії, окрім уперше визначеної специфіки національного міфотворчого кодування, його основних елементів, маркерів і тенденцій в українському фентезійному романі 2000–2020 рр. у слов'янському, англійському й американському контекстах, запропоновано власне визначення міфотворчого коду, у площині фентезі розвинено принцип поділу Д. Наливайком міфотворчості на джойсівську і кафкіанську та доведено оптимальність синтезу цих векторів; виявлено і визначено видозміну фентезійної парадигми у 2000–2020 рр. з відповідними наслідками для художньої реальності; зроблено ряд вагомих теоретичних і методологічних уточнень стосовно кластерного дослідження легендарно-міфологічної структури, мешап-роману, етичної та іншої спрямованості вивчення метажанру, визначено появу в ньому нових явищ на структурно-сюжетному рівні (зокрема конструкта «дім дивних дітей»), оформлення політичного фентезі тощо. Нарешті, здійснений уперше компаративний аналіз численних вітчизняних і зарубіжних творів (багато з яких до А. Гурдуза не розглядалися взагалі) виявив специфічні й типологічні риси їх міфопоетики, закономірність їх появи в контексті системного дослідження письменницьких доробків.

У такий спосіб, оригінальна й новаторська праця А. Гурдуза безперечно становить актуальне фундаментальне компаративне дослідження, котре у важливих теоретичних і практичних результатах засвідчує значне просування вперед для вітчизняного і світового вивчення фентезійного метажанру, тобто і літературознавства в цілому на найновішому його етапі (зокрема, на рівні національних персоналій). Доведення засадничих ідейно-етичних змін фентезійного роману перших десятиліть ХХІ ст., а отже, і його концепції, оптики сприйняття накреслює нові тенденції розвитку цього корпусу в національних варіантах та відкриває нові напрямки досліджень, яким автором приділено пильну увагу. У висновках концептуально й повно відтворено ключові положення роботи.

Грунтовна монографія А. Гурдуза вкотре продемонструвала єдність та органічність розвитку української літератури, із збереженням її національної унікальності, європейському і світовому культурно-літературному простору. Важливо підкреслити, що йдеться не тільки про фентезійний роман, але про відображену в літературі в цілому етнічну духовність. З появою таких ґрунтовних праць, що містять, з-поміж іншого, елемент прогностики, вітчизняна літературна компаративістика, безсумнівно, інтенсивніше опануватиме світовий досвід галузі й ділитиметься власним як рівна в європейській науковій спільноті.

Циховська Елліна Дмитрівна,
доктор філол. наук, професор
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка